

Наталія Руденко

ПРЕДИКАТИ З КОНКРЕТНИМ ТА УЗАГАЛЬНЕНИМ ЗНАЧЕННЯМ ДІЇ

У статті розглянуто основні групи предикатів, а також визначено спільні й відмінні ознаки предикатів явищ із конкретним значенням дії та предикатів властивостей з узагальненим значенням дії.

Ключові слова: предикати, лексико-морфологічні особливості, конкретна дія, узагальнена дія.

У сучасному українському мовознавстві однією з основних є тенденція вивчення синтаксичних одиниць за їхньою семантикою. Такий підхід дає можливість зіставити структуру речення з позамовними реаліями й провести граматичний аналіз одиниці синтаксису в сукупності з її значенням.

Семантична структура речення складається з кількох елементів, основною з яких є предикативність, тобто синтаксична віднесеність основного змісту речення до дійсності, що виражається в категоріях часу й реальності / нереальності зображуваного в реченні. Для виділення речення з ряду інших синтаксичних одиниць передовсім слід відшукати в ньому засоби вираження синтаксичних значень модальності, а також часу й особи, що підпадають під загальну категорію предикативності.

В основу поділу різних ситуацій, які передають синтаксичні конструкції, покладено певну семантичну модель предикатів, що утворюють ці ситуації. До питання предикатів, їхніх класифікацій, значення в реченні не раз зверталися мовознавці-синтаксисти. Свою класифікацію запропонували І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. Д. Арутюнова, Ю. С. Степанов, О. Н. Селіверстова, Б. В. Богданов. Проте до сьогодні немає єдиного чіткого поділу предикатів на групи, відсутній єдиний погляд на кількість предикатів, на способи їхнього вираження.

Тому метою статті є визначення груп предикатів, їхніх найтипівіших властивостей, а також аналіз їхніх лексико-морфологічних особливостей.

Основною ознакою, за якою класифікують предикати, є їхня співвіднесеність із часовою віссю зображених у реченні подій чи явищ. Усі предикати поділено на два типи, протиставлені за ознакою статичності / динамічності: явищ і властивостей. Предикати явищ описують “лише певний момент чи відрізок існування об’єкта, характеризуючи при цьому, найвірогідніше, лише певний перехід, стан світу” [5, с. 12]. Серед предикатів явищ виділяють предикати дії, процесу, стану та результату, що мають локалізацію на часовій осі. Предикати властивостей “не здатні до активного використання, не зв’язані з конкретно-процесуальними значеннями й не мають локалізації на часовій осі” [5, с. 94]. До предикатів властивостей належать предикати якості, відношення, класів дій, процесів, станів, а також оцінки й буття.

Предикати мають певне лексичне значення й граматичну форму, яка передає це значення в реченні. “Модальне значення дії на семантичному рівні може бути визначене щодо його конкретності чи абстрактності” [2, с. 135]. Так, ситуація, відтворена в реченні, може бути реальною, тобто з конкретним значенням дії чи стану присудка-предиката. Вона є реалізованою, що відповідає результату дії, такою, що реалізується, зі значенням повторюваної процесуальної дії, і передається предикатами дії, процесу, результату, стану. Абстрактна ситуація має узагальнене значення наявності якоїсь властивості й виражається предикатами буття, належності, властивості, якості. Дехто із синтаксистів зараховує до цієї групи й предикати класу.

Ситуації, утворені предикатами результату, виражають форми дієслова доконаного виду. Предикат результату позначає результат певних дій, процесів, станів. “Предикатний денотат абстрагований від реального плину в часі, дія немов стискається в одну точку, що не має лінійної часової протяжності” [1, с. 106]. Предикат результату позначає точку на часовій осі. Дієслово доконаного виду, що виражає результат, показує, що дія дійшла свого завершення, тому такі ситуації можна назвати реалізованими. На морфологічному рівні реалізована дія може бути виражена формами минулого часу дійсного способу дієслова-присудка, наприклад: *Коли цькували – я протистояв. Лише коли наблизили – піддався* (Л. Костенко), а також безособовим дієсловом: *А дійдеться до діла – рятує шкуру, продає своїх* (Л. Костенко).

Предикат процесу характеризує динамічну ознаку предмета. Процес – це пофазно існуючий об’єкт, якого не здійснює і не підтримує агенс. Предикати процесу можна поділити на пасивні, що не

є джерелом плину дії, та активні, які породжують й підтримують плін дії. “Ознаками динамічної ситуації є, по-перше, або обов’язкова зміна в часі, або, по-друге, безперервне прикладання енергії для її підтримки” [1, с. 137]. Процесуальні предикати передають дію, що реалізується, яка перебувала в процесі становлення, але ще не здійснилася. На морфологічному рівні її можуть виражати присудки у формі дійсного способу теперішнього часу дієслова, наприклад: *А коли не ймете віри, **підіть** до нього* (М. Стельмах); інфінітива, наприклад: *Але ж так їх **одягати** – повинно гидко бути й собі, не те що людям* (М. Стельмах); наказового способу дієслова, наприклад: ***Не відступайте** – не **прийдуть*** (О. Коломієць).

Предикат дії – це пофазно існуючий об’єкт, який має свого агента, виконавця. Дія існує в кожний окремих момент часу, окремих фазі дії відповідає певний момент часу. При цьому дія відрізняється від процесу тим, що за своєю суттю вона має завершення, тоді як процес не відображено як завершене явище. На морфологічному рівні дію можуть виражати присудки у формі дійсного способу майбутнього часу дієслова, наприклад: *Тв не **обдуриш** – тебе **обдурять*** (М. Стельмах); модального слова, наприклад: *Коли можна, я день-два **перебуду** у вас?* (М. Стельмах); формою наказового способу дієслова, наприклад: ***Дайте** мені мої зароблені копійки, і **я піду** в економію працювати* (М. Стельмах).

Предикати стану не змінюються в часі, хоч і лежать на часовій осі. Вони описують тимчасові стадії існування індивідуальних ознак, що актуальні для конкретного часового відрізка (чи для кількох часових відрізків), і в цьому розумінні стан – ознака непостійна, змінна. Суб’єкт стану пасивний. Навіть у тих випадках, коли в позиції суб’єкта вжито родове ім’я, предикат стану описує певні епізоди (стадії існування) осіб / предметів, що належать до певних класів, а не встановлює концептуальний зв’язок між суб’єктом і предикатом, наприклад: *Щось **пошептав** би **нищечком** коло вуха, **дивись**, і **веселіше б стало*** (М. Стельмах).

Серед предикатів властивостей найчастотнішими групами є предикати класу, буття й належності.

Предикати класу можуть виражати як узагальнені значення явищ (дія, стан, процес, результат, якість), так і узагальнені значення властивостей (відношення, оцінка, існування / належності). Це пов’язане з тим, що предикати класу є узагальненим поняттям конкретної дії чи властивості, що може легко переходити з однієї якості в іншу. Наприклад, у реченні *Досвід **вчить*** (Акцент. – № 7. – 10.02.2010) предикат класу означає процес “навчати” безвідносно до об’єкта дії, на який вона спрямована, до місця дії, часу, причин, умов, тобто це абстрактне узагальнене поняття “передавати досвід”. Якщо продовжити речення далі: *треба **розрахувати** на **власні кошти**, **ретельніше** **планувати** **витрати** та **враховувати** свої **кредитні зобов’язання*** (Акцент. – № 7. – 10.02.2010), то предикат класу процесу стане просто предикатом процесу. Тому, якщо в реченні змодельовано ситуацію предикатним ядром без конкретизації інших необхідних знань про неї, то предикат належатиме до групи предикатів класу, якщо ж, крім предиката і суб’єкта, є й інші елементи семантичної структури (об’єкт, локалізатор, обставина дії, ознака дії тощо), то предикати належатимуть до предикатів дії, процесів, стану, результату і властивостей.

Предикати буття мають узагальнене значення існування / неіснування. У буттєвих реченнях “стверджується існування у світі чи певному його фрагменті об’єктів, наділених певними ознаками, тобто таких, що належать до певного класу. Буттєві речення відображують просторово-предметний аспект світу, проте сфера буття в них завжди сприймається як дещо більш об’ємне, ніж ті предмети, що в ньому перебувають” [1, с. 12]. Серед буттєвих предикатів виділяють два класи: предикати, що позначають сферу буття як простір (предикат – “локалізатор”), і предикати, що позначають сферу буття як клас предметів (предикат – “ім’я класу предметів”). Цей клас предикатів можна назвати предикатами існування / неіснування, оскільки їх виражають способів форми дієслова *бути*. У більшості синтаксичних конструкцій предикати підрядних частин виконують роль складеного іменного чи, рідше, дієслівного присудків, тому дієслово *бути* не завжди матеріально виражене. Наприклад: *Коли **не** [є] **брехня**, то **погибель** на нашу голову* (М. Стельмах).

Предикати з узагальненим значенням належності трапляються рідше, ніж зі значенням існування. Вони вказують на володіння (чимось), належність (комусь). За своєю семантикою речення зі значенням належності схожі на конструкції зі значенням існування. У них не наголошено на якомусь конкретному предметі, дії чи процесові. Не наголошено й на особі, якій належить щось. Зазвичай, суб’єкт визначає перша особа дієслова. За значенням предикати належності можуть виражатися дієсловами у формах дійсного чи умовного способу. Наприклад: *Читай, коли **маєш** **охоту*** (М. Стельмах).

Отже, предикати з узагальненим значенням конкретної та абстрактної дії є основним засобом моделювання ситуації речення відповідно до його модального значення та синтаксичного способу. До морфологічних засобів вираження таких предикатів належать дієслова у формі дійсного способу теперішнього, майбутнього та минулого часу, умовного морфологічного способу, інфінітива, безособового дієслова. Проте є ще низка ознак предикатів, які потребують подальшого вивчення, особливо ті питання, що стосуються зв'язків між предикатами явищ і властивостей, визначення спільних і відмінних рис ситуацій, які вони моделюють у синтаксичних конструкціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Русское предложение: Бытийный тип / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М. : Русский язык, 1983. – 198 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1983. – 367 с.
3. Коломієць О. Голубі олені. Кравцов / О. Коломієць. – К. : Рад. письменник, 1978. – 287 с.
4. Костенко Л. Сад нетанучих скульптур / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1987. – 365 с.
5. Семантические типы предикатов / Под ред. О. Н. Селиверстовой. – М. : Наука, 1982. – 365 с.
6. Стельмах М. Твори. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 1 : Хліб і сіль. – 693 с.
7. Стельмах М. Чотири броди. – К. : Дніпро, 1995. – 593 с.

Natalia Rudenko

Predicate specific and generalized the action value

This article discusses the main groups of predicates, and determined the common and distinguishing features of predicates phenomena specific meaning of the predicates and properties of generalized action values.

Key words: predicates, lexical and morphological features, specific action, a generalized effect.

Алла Павлова

СУБСТАНЦІАЛЬНА АДРЕСАТНА СИНТАКСЕМА

У статті зроблено спробу виокремити й описати семантичні варіанти адресатної синтаксеми у зв'язку із семантикою предиката. Проаналізовано семантико-синтаксичну валентність предикатів та структуру речень із семантичними різновидами адресатної синтаксеми в сучасній українській мові.

Ключові слова: семантика, предикат, адресат, синтаксема, семантичні різновиди адресатної синтаксеми.

Сучасну лінгвістичну науку характеризує посилена увага до семантичного аспекту речення: виділено центральний компонент семантико-синтаксичного ярусу – предикат – та елементарні одиниці – синтаксеми, викладено теоретичні положення семантичного синтаксису, вивчено основні семантико-синтаксичні відношення та зв'язки в елементарному та неелементарному реченні, а також категорії суб'єкта й об'єкта в реченні, досліджено морфологічні й семантичні різновиди предикатів та окремих субстанціальних синтаксем (об'єктних, суб'єктних). Основні проблеми семантико-синтаксичного синтаксису викладено в науковому доробку зарубіжних учених: Л. Теньєра [22], В. Богданова [5], А. Мухіна [17], Н. Арват [2] тощо. В українському мовознавстві ці проблеми є предметом дослідження М. Плющ [19], І. Вихованця [9], К. Городенської [8], Н. Іваницької [12], А. Загнітка [11] та інших. Останнім часом опубліковано низку наукових розвідок, де системно опрацьовано предикатні синтаксеми, їхні різновиди та валентність (І. Арібжанова [3], Т. Масицька [14], В. Тимкова [23] та ін.), досліджено суб'єктні (О. Межов [16]), об'єктні (О. Ледней [13]), локативні (О. Гургула [10]) синтаксеми, їхні семантичні та морфологічні варіанти.

Актуальність дослідження адресатних синтаксем, проблемність питання про їхні семантичні варіанти й зумовили вибір теми статті. Тому, урахувавши стан дослідження, маємо на меті визначити семантичні різновиди адресатної синтаксеми.

У визначенні семантичної структури адресатних синтаксем передусім ураховано семантичні типи предикатів, із якими адресатні синтаксеми сполучаються, заповнюючи їхню правобічну позицію, „характер спрямованості дії на адресата, наявність чи відсутність об'єкта передачі від